

ЦІННА РОЗВІДКА ПРО ГУЦУЛЬСЬКУ ПАСТУШУ ЛЕКСИКУ

Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. – Львів: Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України (Серія «Діалектологічна скриня»). – 424 с.

Не можна не радіти з того факту, що протягом останніх трьох–чотирьох десятиліть помітно скорочується відставання в дослідженні діалектної лексики української мови. Причому не тільки розширюється коло вивчених тематичних і лексико-семантичних груп, ареалів їх функціонування, але й зростає глибина, наукова вартість лексикологічних студій.

Здавна особливий інтерес учених викликає лексика гуцульського говору, передовсім ті її тематичні групи, які пов'язані зі специфікою господарювання, побуту, рельєфу, з різними народними ремеслами, промислами тощо. Список таких праць розширився завдяки монографічному дослідженню Тетяни Ястремської, у якому вперше комплексно і в значному обсязі проштудійовано пастушу лексику, яка в зв'язку зі змінами в соціально-економічному житті регіону поступово архаїзується й зникає, а тому вимагає нагальної фіксації й збереження для науки. Отже, актуальність і новизна рецензованої монографії очевидні.

Вийшла вона в серії «Діалектологічна скриня», яку започаткував відділ української мови академічного Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича і в якій 2008 року побачили світ окремими виданнями такі цікаві й потрібні книжки, як «Скарби гуцульського говору: Росішка» М.Грицака, «Скарби гуцульського говору: Березови» М.Негрича, «Наддністрянський регіональний словник» Г.Шила. Готує їх до друку група діалектологів зазначеного відділу під керівництвом Н.Хобзей.

Виконуючи цю роботу, Т.Ястремська поставила перед собою вагомий завдання, а саме: зібрати в гуцульських говірках пастушу лексику, яка останнім часом зникає разом з денотатами, системно дослідити її склад, семантичну та структурну організацію, ареальне варіювання, способи номінації та принципи мотивації, зв'язки гуцульського діалекту з іншими українськими говорами та іншими слов'янськими мовами (с. 4–5). Скажемо відразу, що з усіма цими завданнями авторка успішно впоралася, написавши загалом змістовну, глибоку й цікаву працю.

Джерельною базою дослідження став матеріал, що налічує близько 1650 номінативних одиниць. Основну його частину становлять записи, зібрані Т.Ястремською особисто протягом 1997—2000 рр. експедиційним способом від живих носіїв пастушої лексики в гуцульських говірках за спеціально укладеною нею програмою-питальником. І в цьому особлива цінність цієї монографії, оскільки завдяки їй збережено для науки важливий говірковий матеріал, який невдовзі може значною мірою зникнути. Тетяна Ястремська в своїй роботі використала також пастушу лексику гуцульського діалекту, яка фіксується наявними друкованими діалектними словниками, лінгвістичними атласами, етнографічними працями і, що особливо важливо,

рукописними матеріалами, зокрема картотеками «Словника гуцульських говірок» і «Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство в текстах)» Миколи Андрійовича Грицака. Остання праця вже опублікована, як уже згадувалося, майже одночасно з рецензованою монографією.

З метою розширення уявлення про гуцульську пастушу лексику і в ареальному, і в діахронічному плані Т.Ястремська використала й пастушу лексику, що міститься в словниках інших українських діалектів та в джерелах інших слов'янських мов, а також в історичних словниках української мови. Слід зауважити, що список джерел і всієї використаної в рецензованій монографії літератури характеризується високим ступенем повноти, налічуючи понад 400 позицій. До нього мало що можна додати із літератури, що безпосередньо стосується теми. Напр., у роботі майже не використано книжку Жарка Бошняковича «Пастирська термінологія Срема» (Новий Сад, 1985), хоч вона й наявна у списку літератури й джерел. А в цій праці, крім мовознавчого дослідження пастушої лексики, містяться також словник, 21 лінгвістична карта і список використаної літератури, що налічує 157 позицій. Проте ми беремо на себе сміливість заявити, що закиди з приводу невикористання в роботі якихось джерел можна зробити будь-якому авторові.

Основна частина монографії Т.Ястремської складається з трьох розділів, кожен з яких у свою чергу поділяється на кілька підрозділів. Уважаємо, що зі структурного погляду робота не викликає зауважень. Архітектоніка книги оптимально сприяла авторці в розкритті теми і виконанні поставлених перед собою завдань. Зокрема, цілком доречним є перший розділ «Лексика пастухування як об'єкт діалектологічного дослідження» (с. 7—20), в якому на підставі праць визначних учених обґрунтовуються переваги системного вивчення діалектної лексики, розглядається стан дослідження лексики гуцульського діалекту та різні підходи до вивчення гуцульських назв, пов'язаних із пастухуванням.

Найбільшим і найголовнішим у книзі є другий розділ «Структурно-семантична організація пастушої лексики гуцульського говору», в якому подається детальна характеристика лексико-семантичних груп цієї тематичної групи. Окремі підрозділи (а їх одинадцять) присвячені назвам тварин, стад, агентивів, пастушого одягу, полонинського посуду, оплат і розрахунків, хвороб тварин, продуктів тваринництва, пастушких обрядів та звичаїв тощо.

При аналізі кожної лексико-семантичної групи робиться спроба осмислити її семантичну структуру, що характеризується здебільшого, як це видно з тексту праці, складною ієрархічністю, яка охоплює семантичні підгрупи, мікрогрупи, ряди. На конкретному матеріалі авторка показує, як систе-

мність певної лексико-семантичної групи виявляється в антонімічних, синонімічних, гіпонімічних відношеннях, у мотиваційних зв'язках номінативних одиниць і т. д.

Семантична характеристика гуцульських пастуших назв досить часто подається в зіставленні з аналогічними назвами в інших українських діалектах чи навіть в інших слов'янських мовах, що дозволяє Т. Ястремській типологічно осмислити ту чи іншу мікросемантичну групу пастушої лексики. Характеристика українських діалектних назв подекуди, де така можливість наявна, доповнюється даними про фіксацію певної назви в писемних пам'ятках української мови.

Аналіз кожної лексико-семантичної групи пастушої лексики завершується її словотворчою, етимологічною характеристикою та виділенням основних мотиваційних ознак, які лягли в основу утворених назв.

Така методика опису пастушої лексики нам видається доцільною й не викликає якихось заперечень. Наші зауваження стосуватимуться переважно кваліфікації окремих назв з погляду словотворення чи з'ясування їх походження. Переважну більшість похідних, що утворилися в гуцульському діалекті на власному мовному ґрунті, авторка пояснює кваліфіковано, правильно. Визначає твірні основи, словотворчі форманти. Та все ж трапляються поодинокі випадки, що викликають зауваження. Так, на с. 38-й стверджується, що лексема *жерε'биц'а* 'самиця жеребця; кобила' утворена за допомогою форманта *-а* від іменникової основи. Дізнатися, від якої саме, із тексту монографії не можна. Вважаємо, що назва *жерε'биц'а* утворена від тієї самої основи, що й її опозиція за значенням роду *жерε'бец'* 'самець кобили; жеребець', а саме за допомогою суф. *-иц'-а* від слова *жерεб* 'жеребець' (зафіксоване у східнополіських та, очевидно, інших українських говірках [Грінченко, I: 479], подається з тим самим значенням як рідковживане в [СУМ, II: 520]). Від основи цього слова утворені й інші похідні: *жерεб'я* 'лоша', прикметник *жерεбна* (про кобилу), *жерεбитися* та ін. Так само незрозуміло, від якої саме дієслівної основи утворена назва *плеко'тор'а* (с. 40), її формантом (дериватором) авторка вважає суф. *-ор'-а*.

З'ясування походження гуцульських пастуших номенів – одне з головних завдань, що перед собою поставила Тетяна Ястремська. І виконує його вона здебільшого вдало, на відповідному фаховому рівні. Проте тим більш прикрими є окремі недоречності, а то і явні помилки. Наприклад, подекуди цілком очевидні похідні слова, що виникли на власному мовному ґрунті, правда, на базі чужомовних запозичень, вона відносить до слів іншомовного походження, зокрема в ряді випадків Т. Ястремська виводить похідні українські слова, утворені на власному діалектному ґрунті, безпосередньо від румунських слів (*струн'гар'* від рум. *strungă*, *спузар'* від *spuză*, *бербе'ниц'е* від *berbeniță*, *ват'рак* від *vatră* (у Ястремської неточно

vatra) і т. д. (с. 88), коли в тих самих гуцульських говірках є справді запозичені з румунської мови слова *ст'рунта*, *спуза*, *бербе'ниц'е*, *ватра* і т. д., від яких і утворилися зазначені українські деривати. Румунське слово *brînză* (укр. *бринза* 'те саме') двічі подається спотворено, як *brăză* (с. 88, 167). Недоречним є використання в роботі застарілого поняття «молдавська мова». По-різному трактується твірна основа слова *чулка* зі значенням 'вівця або коза з малими вухами' і *чулка* 'безрога вівця або коза' (с. 39, 41). Імовірно, на українському діалектному ґрунті відбулося перенесення значення слова, твірною основою якого було запозичення з румунської мови (пор. рум. *ciul* 'карнаухий').

Третій розділ «Ареальна характеристика лексики пастухування» (с. 200–210) невеликий, але доволі інформативний і викликає науковий інтерес, бо в ньому Т. Ястремська спробувала осмислити гуцульську пастушу лексику в її територіальному вияві. Авторка цілком резонно виходить з положення, яке на сьогодні вже стало аксіомою, що найкращим засобом передачі ареального функціонування лексики й семантики є лінгвістична карта. З цією метою вона створила невеликий лінгвістичний атлас, що налічує 18 карт. Матеріалом для нього послужили записи у 97 населених пунктах Гуцульщини, з яких 95 знаходяться на території України й два – у Румунії. Звичайно, це незначна кількість карт, але й на її базі можна зробити певні висновки, що й здійснила успішно Т. Ястремська. Підкреслимо, що всі лінгвістичні карти виготовлено фахово, шкода тільки, що атлас не супроводжується ніякими вступними зауваженнями, в яких би розкривалися основні засади його створення та інші питання, в тому числі й ті, що стосуються добору опорних пунктів для сітки атласу. Адже слід було пояснити, зокрема, чому сюди увійшли й ті населені пункти, говірки яких не належать до гуцульських, напр., у Рахівському районі – Великий Бичків, Верхнє Водяне, Водиця, Кобилецька Поляна, Луг. Подібні населені пункти, включені до сітки атласу, є, мабуть, і в Івано-Франківській та Чернівецькій областях.

На підставі ізоглос на картах власного лінгвістичного атласу Тетяна Ястремська виділила номінативні одиниці загальногуцульського характеру та назви, що поширені в окремих частинах досліджуваної території і на основі цих даних спробувала здійснити класифікацію гуцульських говірок, виділивши три основні зони: 1) говірки, що розташовані в Рахівському районі Закарпатської області; 2) говірки на території Івано-Франківської області і 3) говірки, що знаходяться в Чернівецькій області. Друга зона не відзначається однорідністю, у ній удалося виділити три підгрупи: північну, середню і південну. Окремою групою виділено ще ареал гуцульських говірок у Сучавському повіті на території Румунії. Таке членування гуцульського діалекту ілюструється картою 1 і не викликає сумнівів.

Спостереження над гуцульськими ізоглосами, що продовжуються в інших українських говірках

та інших слов'янських мовах карпатського регіону дали можливість авторці виділити кілька типів функціонування лексем, зокрема гуцульсько-буковинсько-закарпатсько-західнослов'янський, гуцульсько-бойківсько-лемківсько-західнослов'янський, гуцульсько-бойківсько-закарпатсько-західнослов'янський і т. д. – всього 17 (с. 206–207). Найбільше прикладів для ілюстрації гуцульсько-бойківсько-закарпатського, гуцульсько-бойківського і гуцульсько-закарпатського ареалів. І це цілком логічно, закономірно, адже гуцульський діалект межує із цими двома говорами. Правда, третина із 17 ареалів ілюструється тільки одним прикладом. Деякі приклади, якими ілюструються окремі типи, викликають сумніви. Так, не можна віднести тільки до гуцульсько-бойківсько-лемківсько-західнослов'янських номен *ва'л'іу* 'корито для годування худоби' (до речі, за походженням це мадяризм; пор. угор. *vályú* 'те саме') або лише до гуцульсько-західнослов'янських *кост* 'їжа, харчі' (с. 207), бо вони поширені і в закарпатських говірках. Назва *турма* 'отара овець' чомусь віднесена до двох ареалів – гуцульсько-бойківського і гуцульсько-бойківсько-покутсько-буковинського (с. 206).

Опрацювавши джерела пастушої лексики з інших українських (некарпатських) говорів, Тетяна Ястремська виділяє цілий ряд спільних утворень, зокрема таких, що пов'язують гуцульські говірки із наддністрянськими і степовими (вони становлять найбільші групи), а також із поліськими, середньо-наддніпряньськими, волинськими та іншими говірками. Ці дані, ясна річ, не можна вважати абсолютними, адже з обстеженням нових діалектних масивів, публікацією нових діалектних словників, лінгвістичних атласів, лексикологічних досліджень та ін. можуть появлятися нові дані, які тією чи іншою мірою будуть уточнювати узагальнення, зроблені Тетяною Ястремською. Але на сьогодні це не применшує значення того, що в цьому плані виконала авторка рецензованої монографії.

У «Висновках» підсумовано ґрунтовний, вдумливий аналіз великого, цікавого і значною мірою нового матеріалу, що вводиться в науковий обіг уперше. Результати й висновки дослідження Тетяни Ястремської вагомі, об'єктивні, достовірні й добре обґрунтовані, зокрема статистичними даними, 46 таблицями, шістьма схемами, 18 лінгвістичними картами. Правда, в нас викликає сумнів віднесення авторкою рядів *в'існій р'ад* – *л'ітні її*

р'ад – *о'с'ін':уї р'ад*, *коро'варн'а* – *во'л'ар'ка* – *бо'гаї'ник* – *те'л'ет'ник* до таких, у яких назви вступають в «антонімні зв'язки» (с. 211). По-перше, між назвами в цих рядах немає нічого протилежного, що є обов'язковим для антонімів, по-друге, антоніми формуються парами.

Майже половину рецензованої книги складають різні додатки, кожен з яких має свою самостійну наукову вартість. Це зв'язні тексти живого мовлення, пов'язані з пастухуванням, записані Т.Ястремською від інформаторів із гуцульських сіл (с. 217–271). Ці тексти не тільки багаті на гуцульську пастушу лексику, надають можливість точніше встановити семантичний обсяг окремих лексем, але є також цінним фактичним матеріалом для істориків культури, етнографів та інших спеціалістів. Важливим додатком є «Словник лексики пастухування гуцульського говору» (с. 272–343). Всі слова та їх варіанти записані фонетичною транскрипцією. При побудові словникової статті авторка звертає увагу на синонімічні зв'язки реєстрових слів. Використовуються необхідні граматичні та стилістичні ремарки. Реєстровими виступають тільки одноклексемні слова, а складені назви подаються під заголовними словами. На с. 345–367 поміщено лінгвістичні карти із переліком обстежених говірок. В індексі назв наявні номінативні одиниці, які містяться як у тексті монографії, так і в додатках. Корисним є тематичний покажчик текстів зв'язного говіркового мовлення (с. 420–423).

Можна б дорікнути авторці щодо назви її книги. Адже читач, який не тримав її в руках, з її назви навряд чи зробить висновок, що це мовознавче дослідження. Зауважимо, що кандидатська дисертація Т.Ястремської, яка лягла в основу рецензованої нами монографії, називається «Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору» (К., 2002).

Висловлені нами критичні зауваження й побажання стосуються переважно не принципів, не фундаментальних питань, а частковостей, можливо, декотрі з них і дискусійні, а тому, безперечно, не можуть суттєво впливати на загальну високу оцінку рецензованої праці.

Ми впевнені, що монографія Т.Ястремської зацікавить багатьох мовознавців, а також етнографів та інших фахівців – усіх, хто не байдужий до матеріальної і духовної культури українського народу в цілому і гуцулів зокрема.

*Іван Сабадош,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови*